

Matematika III – 2. týden

Taylorův rozvoj, derivace složených zobrazení, věta o inverzi

Masarykova univerzita
Fakulta informatiky

22. – 26. září 2014

Obsah přednášky

- 1 Literatura
- 2 Taylorova věta
  - Derivace a diferenciál (připomenutí)
  - Lokální extrémy funkcí více proměnných
- 3 Zobrazení mezi euklidovskými prostory
  - Zobrazení a transformace
  - „Chain Rule“
- 4 Věta o inverzním zobrazení

Plán přednášky

- 1 Literatura
- 2 Taylorova věta
  - Derivace a diferenciál (připomenutí)
  - Lokální extrémy funkcí více proměnných
- 3 Zobrazení mezi euklidovskými prostory
  - Zobrazení a transformace
  - „Chain Rule“
- 4 Věta o inverzním zobrazení

Kde je dobré číst?

- Zuzana Došlá, Roman Plch, Petr Sojka, Diferenciální počet funkcí více proměnných s programem Maple, MU Brno, 1999, 273 s.
- J. Slovák, M. Panák, M. Bulant, Matematika drsně a svižně, Muni Press, Brno 2013, v+773 s., elektronická edice www.math.muni.cz/Matematika_drsne_svizne

Plán přednášky

- 1 Literatura
- 2 Taylorova věta
  - Derivace a diferenciál (připomenutí)
  - Lokální extrémy funkcí více proměnných
- 3 Zobrazení mezi euklidovskými prostory
  - Zobrazení a transformace
  - „Chain Rule“
- 4 Věta o inverzním zobrazení

Definition

Funkce $f : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ je **diferencovatelná v bodě** x , jestliže

- 1 v bodě x existují všechny směrové derivace $d_v f(x)$, $v \in \mathbb{R}^n$,
- 2 $d_v f(x)$ je lineární v závislosti na přírůstku v a
- 3 $0 = \lim_{v \rightarrow 0} \frac{1}{\|v\|} (f(x+v) - f(x) - d_v f(x))$.

Theorem

Nechť $f : E_n \rightarrow \mathbb{R}$ je funkce n proměnných, která má v okolí bodu $x \in E_n$ spojité parciální derivace. Pak existuje její diferenciál df v bodě x a jeho souřadné vyjádření je dáno rovnicí

$$df = \frac{\partial f}{\partial x_1} dx_1 + \frac{\partial f}{\partial x_2} dx_2 + \cdots + \frac{\partial f}{\partial x_n} dx_n. \quad (*)$$

Theorem

Nechť $f : E_n \rightarrow \mathbb{R}$ je k -krát diferencovatelná funkce se spojitými parciálními derivacemi až do řádu k včetně v okolí bodu $x \in \mathbb{R}^n$. Pak všechny parciální derivace nezávisí na pořadí derivování.

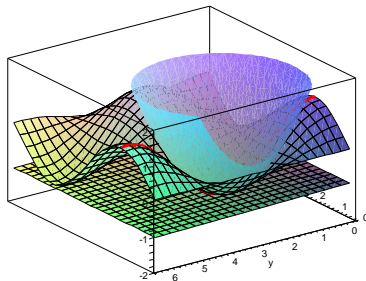
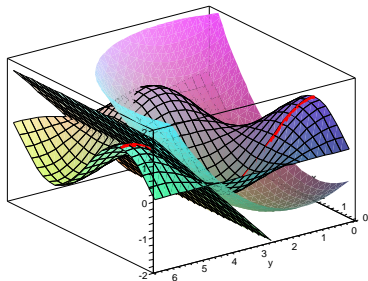
Definition

Je-li $f : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ libovolná dvakrát diferencovatelná funkce, nazýváme symetrickou matici funkcí

$$Hf(x) = \left(\frac{\partial^2 f}{\partial x_i \partial x_j}(x) \right) = \begin{pmatrix} \frac{\partial^2 f}{\partial x_1 \partial x_1}(x) & \cdots & \frac{\partial^2 f}{\partial x_1 \partial x_n}(x) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{\partial^2 f}{\partial x_n \partial x_1}(x) & \cdots & \frac{\partial^2 f}{\partial x_n \partial x_n}(x) \end{pmatrix}$$

Hessián funkce f v bodě x .

Použití Hessiánu připomíná Taylorovu větu funkcí jedné proměnné!

Tečná rovina je vynesena spolu s kvadratickým přiblížením pro funkci $f(x, y) = \sin(x) \cos(y)$.

Obecně pro funkci $f : E_n \rightarrow \mathbb{R}$, body $x = (x_1, \dots, x_n) \in E_n$ a přírůstky $v = (\xi_1, \dots, \xi_n)$ klademe

$$D^k f(x)(v) = \sum_{1 \leq i_1, \dots, i_k \leq n} \frac{\partial^k f}{\partial x_{i_1} \dots \partial x_{i_k}}(x_1, \dots, x_n) \cdot \xi_{i_1} \dots \xi_{i_k}.$$

Ukažme ve dvou proměnných:

Tečná rovina: $f(x_0, y_0) + D^1(x_0, y_0)(x - x_0, y - y_0)$

Aproximace pomocí hesiánu:

$f(x_0, y_0) + D^1(x_0, y_0)(x - x_0, y - y_0) + \frac{1}{2}D^2(x_0, y_0)f(x - x_0, y - y_0)$
výraz třetího řádu

$$D^3f(x, y)(\xi, \eta) = \frac{\partial^3 f}{\partial x^3} \xi^3 + 3 \frac{\partial^3 f}{\partial x^2 \partial y} \xi^2 \eta + 3 \frac{\partial^3 f}{\partial x \partial y^2} \xi \eta^2 + \frac{\partial^3 f}{\partial y^3} \eta^3$$

a obecně

$$D^k f(x, y)(\xi, \eta) = \sum_{\ell=0}^k \binom{k}{\ell} \frac{\partial^k f}{\partial x^{k-\ell} \partial y^\ell} \xi^{k-\ell} \eta^\ell.$$

Theorem (Taylorův rozvoj se zbytkem)

Nechť $f : E_n \rightarrow \mathbb{R}$ je k -krát diferencovatelná funkce v okolí $\mathcal{O}_\delta(x)$ bodu $x \in E_n$. Pro každý přírůstek $v \in \mathbb{R}^n$ s velikostí $\|v\| < \delta$ pak existuje číslo $0 \leq \theta \leq 1$ takové, že

$$f(x + v) = f(x) + D^1 f(x)(v) + \cdots + \frac{1}{(k-1)!} D^{k-1} f(x)(v) + \frac{1}{k!} D^k f(x + \theta \cdot v)(v).$$

Náznak důkazu: Pro přírůstek $v \in \mathbb{R}^n$ volíme $c(t) = x + tv$ v E_n a zkoumáme $\varphi : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ definovanou složením $\varphi(t) = f \circ c(t)$.

Taylorova věta pro funkce jedné proměnné říká:

$$\varphi(t) = \varphi(0) + \varphi'(0)t + \cdots + \frac{1}{(k-1)!} \varphi^{(k-1)}(0)t^{k-1} + \frac{1}{k!} \varphi^{(k)}(\theta)t^k.$$

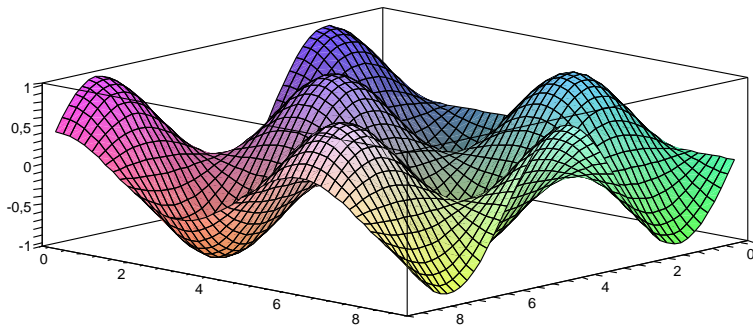
Zbývá nám tedy jen ověřit, že postupným derivováním složené funkce φ dostaneme právě požadovaný vztah. To lze provést indukcí přes řád k .

Definition

Vnitřní bod $x_0 \in E_n$ definičního oboru funkce f je (lokálním) **maximem** nebo **minimem**, jestliže existuje jeho okolí U takové, že pro všechny body $x \in U$ splňuje funkční hodnota $f(x) \leq f(x_0)$ nebo $f(x) \geq f(x_0)$. Pokud nastává v předchozích nerovnostech ostrá nerovnost pro všechny $x \neq x_0$, hovoříme o **ostrém extrému**. Vnitřní bod $x \in E_n$ definičního oboru funkce f , ve kterém je diferenciál $df(x)$ nulový nazýváme **stacionární bod funkce f** .

Nutnou podmínkou pro existenci maxima nebo minima v bodě x_0 je vymizení diferenciálu v tomto bodě, tj. $df(x_0) = 0$. Skutečně, pokud je $df(x_0) \neq 0$, pak existuje směr v , ve kterém je $d_v f(x_0) \neq 0$. Pak ovšem nutně je podél přímky $x_0 + tv$ na jednu stranu od bodu x_0 hodnota funkce roste a na druhou klesá.

Už na minulé přednášce jsme počítali s funkcí
 $f(x, y) = \sin(x) \cos(y)$, která připomíná známá kartonová plata na vajíčka

Spočtěme si první a poté druhé derivace:

$$f_x(x, y) = \cos(x) \cos(y), \quad f_y(x, y) = -\sin(x) \sin(y),$$

takže obě derivace budou nulové pro dvě sady bodů

- 1 $\cos(x) = 0, \sin(y) = 0$, to je $(x, y) = (\frac{2k+1}{2}\pi, \ell\pi)$, pro libovolné $k, \ell \in \mathbb{Z}$
- 2 $\cos(x) = 0, \sin(y) = 0$, to je $(x, y) = (k\pi, \frac{2\ell+1}{2}\pi)$, pro libovolné $k, \ell \in \mathbb{Z}$.

Druhé parciální derivace jsou

$$Hf(x, y) = \begin{pmatrix} f_{xx} & f_{xy} \\ f_{xy} & f_{yy} \end{pmatrix} (x, y) = \begin{pmatrix} -\sin(x) \cos(y) & -\cos(x) \sin(y) \\ -\cos(x) \sin(y) & -\sin(x) \cos(y) \end{pmatrix}$$

V našich dvou sadách bodů tedy dostáváme následující hessiány:

- ① $Hf(k\pi + \frac{\pi}{2}, \ell\pi) = \pm \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$, přičemž znaménko $+$ nastává, když parity k a ℓ jsou stejné a naopak pro $-$,
- ② $Hf(k\pi, \ell\pi + \frac{\pi}{2}) = \pm \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$, přičemž znaménko $+$ nastává, když parity k a ℓ jsou stejné a naopak pro $-$.

Taylorova věta pro řád $k = 2$ dává okolí stacionárních bodů (x_0, y_0)

$$f(x, y) = f(x_0, y_0) + \frac{1}{2} Hf(x_0 + \theta(x - x_0), y_0 + \theta(y - y_0))(x - x_0, y - y_0),$$

kde Hf nyní vnímáme jako kvadratickou formu vyčíslenou na přírůstku $(x - x_0, y - y_0)$. nastane lokální maximum tehdy a jen tehdy, když náš bod (x_0, y_0) patří do první skupiny se stejnými paritami k a ℓ . Když budou parity opačné, pak bod z první skupiny bude naopak bodem lokálního minima. Naopak, hessián u druhé skupiny bodů se vyčíslí kladně na některých přírůstcích a záporně na jiných. Stejně se proto bude chovat i celá funkce f v okolí.

Definition

Kvadratická forma $h : E_n \rightarrow \mathbb{R}$ je

- **pozitivně definitní**, je-li $h(u) > 0$ pro všechny $u \neq 0$
- **pozitivně semidefinitní**, je-li $h(u) \geq 0$ pro všechny $u \in V$
- **negativně definitní**, je-li $h(u) < 0$ pro všechny $u \neq 0$
- **negativně semidefinitní**, je-li $h(u) \leq 0$ pro všechny $u \in V$
- **indefinitní**, je-li $h(u) > 0$ a $h(v) < 0$ pro vhodné $u, v \in V$.

1. semestr $\rightarrow$ metody, které umožňují přímo zjistit, zda daná forma má některou z těchto vlastností. (Zejména Sylvestrovo kritérium.)

Theorem

Nechť $f : E_n \rightarrow \mathbb{R}$ je dvakrát spojitě diferencovatelná funkce a $x \in E_n$ nechť je stacionární bod funkce f . Potom

- 1 *f má v x ostré lokální minimum, je-li $Hf(x)$ pozitivně definitní,*
- 2 *f má v x ostré lokální maximum, je-li $Hf(x)$ negativně definitní,*
- 3 *f nemá v bodě x lokální extrém je-li $Hf(x)$ indefinitní.*

Všimněme si, že věta nedává žádný výsledek, pokud je hessián funkce ve zkoumaném bodě degenerovaný a přitom není indefinitní. Důvod je opět stejný jako u funkcí jedné proměnné. V takových případech totiž existují směry, ve kterých první i druhá derivace zmizí a my proto v tomto řádu přiblížení neumíme poznat, zda se funkce bude chovat jako t^3 nebo jako $\pm t^4$ dokud nespočteme alespoň v potřebných směrech derivace vyšší.

Plán přednášky

- 1 Literatura
- 2 Taylorova věta
  - Derivace a diferenciál (připomenutí)
  - Lokální extrémy funkcí více proměnných
- 3 Zobrazení mezi euklidovskými prostory
  - Zobrazení a transformace
  - „Chain Rule“
- 4 Věta o inverzním zobrazení

Zobrazení $F : E_n \rightarrow E_m$ je při zvolených kartézských souřadnicích na obou stranách obyčejná m -tice

$$F(x_1, \dots, x_n) = (f_1(x_1, \dots, x_n), \dots, f_m(x_1, \dots, x_n))$$

funkcí $f_i : E_n \rightarrow \mathbb{R}$. Řekneme, že F je *diferencovatelné* nebo *spojitě diferencovatelné zobrazení*, jestliže tuto vlastnost mají všechny funkce $f_1, \dots, f_m$.

Diferencovatelná zobrazení $F : E_n \rightarrow E_n$, která mají inverzní zobrazení $G : E_n \rightarrow E_n$ definované na celém svém obrazu, se nazývají **(diferencovatelné) transformace**. Příkladem transformace je přechod mezi kartézskými a polárními souřadnicemi. (Pozor na definiční obor.)

Lineární zobrazení $D^1 f_i(x) : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ lineárně aproximují přírůstky jednotlivých komponent f_i .

Definition

$$D^1F(x) = \begin{pmatrix} df_1(x) \\ df_2(x) \\ \vdots \\ df_m(x) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{\partial f_1}{\partial x_1} & \frac{\partial f_1}{\partial x_2} & \cdots & \frac{\partial f_1}{\partial x_n} \\ \frac{\partial f_2}{\partial x_1} & \frac{\partial f_2}{\partial x_2} & \cdots & \frac{\partial f_2}{\partial x_n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{\partial f_m}{\partial x_1} & \frac{\partial f_m}{\partial x_2} & \cdots & \frac{\partial f_m}{\partial x_n} \end{pmatrix} (x)$$

se nazývá **Jacobiho matice zobrazení** F v bodě x . Lineární zobrazení $D^1F(x)$ definované na přírůstcích $v = (v_1, \dots, v_n)$ pomocí stejně značené Jacobiho matice nazýváme **diferenciál zobrazení** F v bodě x z definičního oboru, jestliže

$$\lim_{v \rightarrow 0} \frac{1}{\|v\|} (F(x+v) - F(x) - D^1F(x)(v)) = 0.$$

Důsledek Věty o existenci diferenciálu pro funkce n proměnných je:

Theorem

Nechť $F : E_n \rightarrow E_m$ je zobrazení, jehož všechny souřadné funkce mají spojité parciální derivace v okolí bodu $x \in E_n$. Pak existuje diferenciál $D^1F(x)$ zadaný Jacobiho maticí.

Theorem

Nechť $F : E_n \rightarrow E_m$ a $G : E_m \rightarrow E_r$ jsou dvě diferencovatelná zobrazení, přičemž definiční obor G obsahuje celý obor hodnot F . Pak také složené zobrazení $G \circ F$ je diferencovatelné a jeho diferenciál je v každém bodě z definičního obodu F kompozicí diferenciálů

$$D^1(G \circ F)(x) = D^1G(F(x)) \circ D^1F(x).$$

Příslušná Jacobiho matice je dána součinem příslušných Jacobiho matic.

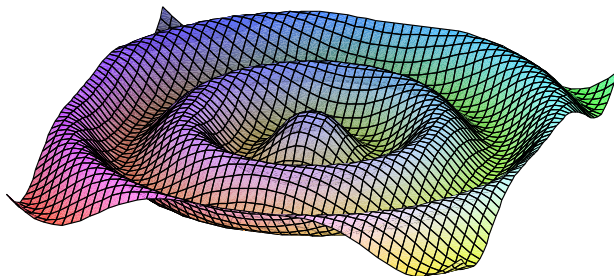
Polární souřadnice vzniknou z kartézských transformací $F : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$, kterou v souřadnicích (x, y) a (r, φ) zapíšeme:

$$r = \sqrt{x^2 + y^2}, \quad \varphi = \arctan \frac{y}{x}.$$

Funkci $g_t : E_2 \rightarrow \mathbb{R}$ v polárních souřadnicích

$$g(r, \varphi, t) = \sin(r-t).$$

Funkce nám docela dobře přibližuje vlnění povrchu hladiny po bodovém vzruchu v počátku v čase t :

Derivace v kartézských souřadnicích:

$$\begin{aligned}\frac{\partial g}{\partial x}(x, y, t) &= \frac{\partial g}{\partial r}(r, \varphi) \frac{\partial r}{\partial x}(x, y) + \frac{\partial g}{\partial \varphi}(r, \varphi) \frac{\partial \varphi}{\partial x}(x, y) \\ &= \cos(\sqrt{x^2 + y^2} - t) \frac{x}{\sqrt{x^2 + y^2}} + 0\end{aligned}$$

a podobně

$$\begin{aligned}\frac{\partial g}{\partial y}(x, y, t) &= \frac{\partial g}{\partial r}(r, \varphi) \frac{\partial r}{\partial y}(x, y) + \frac{\partial g}{\partial \varphi}(r, \varphi) \frac{\partial \varphi}{\partial y}(x, y) \\ &= \cos(\sqrt{x^2 + y^2} - t) \frac{y}{\sqrt{x^2 + y^2}}.\end{aligned}$$

Plán přednášky

- 1 Literatura
- 2 Taylorova věta
  - Derivace a diferenciál (připomenutí)
  - Lokální extrémy funkcí více proměnných
- 3 Zobrazení mezi euklidovskými prostory
  - Zobrazení a transformace
  - „Chain Rule“
- 4 Věta o inverzním zobrazení

Theorem

Nechť $F : E_n \rightarrow E_n$ je spojitě diferencovatelné zobrazení na nějakém okolí bodu $x_0 \in E_n$ a necht' je Jacobiho matice $D^1 f(x_0)$ invertibilní. Pak na nějakém okolí bodu x_0 existuje inverzní zobrazení F^{-1} a jeho diferenciál v bodě $F(x_0)$ je inverzním zobrazením k $D^1 F(x_0)$, tzn. je zadán inverzní maticí k Jacobiho matici zobrazení F v bodě x_0 .